
UVOD U STUDIJE HUMANISTIKE

PREDRAG BREBANOVIĆ

I.

Sa velikim zadovoljstvom sudelujem u radu ovog seminara, i to ne samo zato što sam među prijateljima, nego i zato što ono o čemu ću ovde govoriti itekako ima veze sa ovakvim oblicima druženja. Neću vam kriti da kao neko ko se “humanistikom” bavi na univerzitetu (štaviše: na državnom univerzitetu; još tačnije: na univerzitetu *ove države*) sve ono što smo u proteklih nekoliko godina radili u ovakvim i sličnim formacijama – u organizaciji “Fabrike knjiga” i uz podršku raznih prijateljskih, nevladinih institucija, uključujući sada i Grupu 484, a najčešće upravo pod naslovom “Humanistika u tranziciji” – vidim kao neophodnu dopunu i korektiv svojih redovnih aktivnosti.

Naslov ovog izlaganja (na koji inače nisam uticao, čak sam u prvi mah nadmeno pomislio da ga nikada ne bih tako loše sročio) deluje za moj ukus isuviše uopšteno i prilično pretenciozno. No, pokušaću da se sa tim bremenom izborim najbolje što umem. Planiram da se krećem od samog određenja ili definicije humanistike, preko kratkog skiciranja njene istorije (sa akcentom na 20. vek), do pokušaja da predočim savremeno stanje i zamislim se – zajedno sa vama – nad njenim perspektivama. Pri tom ću prevashodno imati u vidu trendove u onom krilu humanistike sa kojim se nalazim u najneposrednijem dodiru, pošto mi u radnoj knjižici piše da sam profesor opšte književnosti i teorije književnosti. Diplomirao sam pre dvadeset i nešto godina, a u međuvremenu se formulacija “stručnog naziva” na diplomu iste katedre (baš kao i nazivi država u kojima smo živeli) više puta menjala. Jedno vreme smo bili “diplomirani filolozi”, da bismo se odskora pretvorili u “diplomirane profesore jezika i književnosti” – što navodim samo kao indikator društvenih promena.

Govoriću, dakle, uglavnom iz pozicije vlastite profesije. To treba primiti i kao upozorenje, jer se ne kaže slučajno da je svaka profesija zavera protiv laika. Ipak, nastojaću da budem ne samo što precizniji, već i što otvoreniji. U humanistici – da raskrstimo s time odmah – pogled na svet i lični pristup imaju naročitu težinu. Pitanje objektivnosti se unutar nje postavlja drugačije nego u društvenim, a pogotovo prirodnim naukama. Ona je forma saznanja u kojoj se uvek otkriva (ili razotkriva) i sâm saznavalac. Nađe li se u situacijama poput ove u kojoj se ja trenutno nalazim, osoba “iz humanistike” će se uvek – bez obzira na raspoložive retoričke strategije – osetiti osuđenom na neku vrstu ispovesti.

I poslednja uvodna napomena: nipošto ne nameravam da vam obelodanim bilo kakav trijumfalan zaključak kojim bi se okončao naš razgovor o tome šta je i kuda vodi humanistika. Autentična humanistika počiva na težnji ka dijalogu i potrebi da se “uvek kaže još nešto”. U njoj se obično komunicira tako što se na nečije izlaganje uzvratiti onim “da, ali”, koje je najbolji način da se diskusija nastavi.

2.

140 Budući da se u svim humanističkim oblastima velika pažnja posvećuje rečima i njihovom značenju, prirodno je da za početak i “humanistiku” izložimo toj vrsti (pre) ispitivanja. Koliko je meni poznato, ovaj pojam se kod nas, kao i u ostalim evropskim jezicima, javlja tek u drugoj polovini 20. veka, i to kao prevod engleske reči *humanities*. Prethodno su u upotrebu ušle neke druge, slične oznake, kao što su “humanističke nauke”, “humanističke discipline” ili *humaniora*. Poznato vam je da lingvistika rečima pristupa kao jezičkim znakovima, koji se – kako nas je podučio Saussure – sastoje iz *označitelja* (ili oblika) i *označenog* (ili smisla). Oni zajedno tvore značenje, pri čemu temeljna premisa svekolike moderne lingvistike glasi da je jezički znak arbitrar, da je veza između označitelja i označenog proizvoljna. Što bi kazao William James: “Reč pas ne ujeta.” Mi se zapravo *dogovaramo* oko toga šta će nam značiti reči.

Kada je u pitanju “humanistika” kao jezički znak, njen je označitelj *američki* (vezan za jednu autohtonu kulturno-političku tradiciju) i relativno *nov* (jer postoji manje od stotinu godina); dok joj je označeno *evropsko* i *staro*. Tako je, sticajem istorijskih okolnosti – sparivanjem skorašnjeg označitelja s davnašnjim označenim – humanistika u smislu *humanities* poprimila konotacije *humanitas*. U američki označitelj uliveno je evropsko označeno.

3.

Ideja o *humanitas* nastaje u Rimu, gde Ciceron i pogotovo Kvintilijan u okviru retorike govore o jednom tipu znanja o čoveku koje je neophodno svakom govorniku. *Obrazovanje govornika* nas u prvom veku već snabdeva humanističkim programom, dok nam Aulus Gellius u drugom poručuje da *humanitas* – kao jedna od reči iz grozda u kojem su “čovek”, “čovečanstvo” i “čovečnost” – ne denotira nikakvu filantropiju (tj. dobrotvorni rad), nego je značenjem blisko pojmu *paideia* (tj. označitelju obrazovnog ideala u grčkom polisu).

Ovo značenje biće aktuelizovano u 16. veku, zahvaljujući oznaci *studia humanitatis*, kojom su tada obuhvatane gramatika, retorika, istorija, poezija i filozofija. Premda iz društvenih nauka znamo da je većina kategorija kojima baratamo mnogo mlađa nego što se obično misli (takve su npr. kategorije nacije i književnosti), sumnjam da vas ne iznenađuje što pojma *humanizma* nema do 19. veka. Tada se on javlja u Nemačkoj kao *Humanismus*, što je naziv za filozofsko učenje usredsređeno na čoveka. Tek naknadno isti biva primenjivan na renesansne humaniste.

Zbog ovakvih presipanja starog vina u mešine nove, prilično je teško odrediti kategoriju humanistike, tim pre što na mnogim univerzitetima ona (institucionalno) ne postoji. Istina, Beogradski univerzitet čine i Fakulteti društveno-humanističkih nauka (uz još tri grupacije: medicinskih, prirodno-matematičkih i tehničko-tehnoloških), u koje prema važećoj organizaciji spadaju Ekonomski, Pravni, Pravoslavni bogoslovski, Učiteljski, Fakultet bezbednosti, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Fakultet političkih nauka, Fakultet sporta i fizičke kulture, Filološki i Filozofski. Interesantno je da humanistiku kao entitet – ne samo kod nas – katkada bolje razumeju ljudi koji dolaze iz nekih drugih, nehumanističkih oblasti.

141

4.

O čemu, onda, uopšte razgovaramo? Šta bi bila humanistika?

Prema uobičajenom rezonovanju – koje, najčešće nesvesno, kombinuje pretežno teorijsko *humanitas* i pretežno praktično *humanities* – humanističke nauke iliti humanistiku tvori konglomerat disciplina u čiji je fokus stavljeno ljudsko biće i pitanje o tome šta čoveka čini čovekom. Primarno je, međutim, to da se ovo pitanje postavlja kao problemsko, da se tretira kao otvoreno. Čovek se u humanistici razume, da upotrebim jednu izvorno nemačku formulaciju, “kao ideal i kao problem”, a potencijalno i kao objekt osporavanja.

Pri definisanju se ljudi dovijaju na različite načine. Tako neki kažu da humanistika predstavlja proučavanje svih dokumenata koja su ljudska bića ostavila

za sobom, i da nam zato omogućava da sagledamo svet sa različitih stanovišta. Drugi će reći da je humanistika proučavanje onoga što je najviše ljudsko. Treći će, opet, konstatovati da humanistika za predmet ima tekstove, za temu ljudska bića, dok joj je cilj samorazumevanje. Težište se stavlja na pojedinačne discipline, koje se proglašavaju za jezgro ili paradigmu. O kojim se disciplinama radi? Koja znanja spadaju u humanistiku?

a) Da, najpre je tu *filologija*, klasična i moderna. Od nje je sve i počelo, kada su potkraj srednjeg veka ljudi poželeti da sebi objasne grčku i rimsku književnost i kulturu. U renesansi su važni Petrarca i povratak originalnim izvorima; kao i to što je Lorenzo Valla dokazao da je Konstantinova *Daravnica* (kojom se vlast predaje papi) bila srednjovekovni falsifikat. Ovde, dakako, treba računati i s disciplinama koje su iz filologije proizašle, u lepezi od arheologije do antropologije.

b) Tu je zatim *filozofija*, koja je najduže smatrana središtem humanistike, nezavisno od toga da li je potonja bila definisana prema predmetu ili metodi proučavanja. Često je pojam filozofije bio korišćen i kao zamenski za celokupnu humanistiku – kojoj su onda bivali natovareni i svi negativni stereotipi o filozofiji, poput “nemoj da filozofiraš!” ili “čemu još filozofija?”.

142 c) Svakako da je tu i *istorija*. Bilo je u poslednjih stotina godina pokušaja da se ona uzdigne u model cele humanistike. Tome su, recimo, težili Wilhelm Dilthey (koji uvodi opoziciju između prirodnih i istorijskih nauka) i Michel Foucault (koji je u jednako meri verovao da su humanističke nauke istorijske). Nasuprot tim težnjama, na velikom broju prestižnih univerziteta odseci za istoriju nisu u okrilju humanistike.

d) *Umetnost* je za humanistiku od neprocenjivog značaja. Teško da od umetnosti i postoji bolje svedočanstvo o onome šta čovek jeste ili nije. Ona je, otuda, humanističko područje *par excellence*. To je vidljivo još kod Kanta, koji u 60. odeljku *Kritike moći suđenja*, na jednom od najpoznatijih mesta gde se *humaniora* uopšte spominje, ističe da je u sklopu obuke za lepe umetnosti neophodno težiti “kultivisanju duševnih moći onim prethodnim znanjima koja se zovu *humaniora*”. Postoje znanja, dodaje on, koja u nama jačaju “osećanje saučešća” i razvijaju našu “moć izražavanja”. Osećanje saučešća se tiče našeg života u društvu (filozof je još eksplicitniji: udruživanja u državu), a u kombinaciji sa moći izražavanja pojedince koji su humanistički obrazovani neminovno vodi u društveni angažman. To je važan stav o povezanosti etike i estetike, do kojeg Kant dolazi raspravljajući o humanistici. Gledano tako, čika-Miša Đurić – koji je za vreme Drugog svetskog rata, kada ga je jedan muzičar upitao zašto nije potpisao antikomunistički apel srpskom narodu, izgovorio legendarno “Ti u diple siraš, a ja studentima etiku predajem!” – nije imao pravo.

e) Za humanistiku su bar jednako značajni i mnogobrojni *diskursi o ume-tnostima*. Ne treba da nas začudi što je u 19. veku glavno njeno područje bio studij nacionalne književnosti (preko kojeg su bile osmišljavane nacije kao “izmišljene zajednice”), te da se pre nekoliko decenija činilo da je književna kritika epicentar humanistike (zbog tzv. tekstualizma iliti ideje da se svemu može pristupiti kao tekstu). Biću sasvim ličan: volim da o književnoj kritici mislim kao o središnjoj disciplini, jer se ona tiče čitalačkog umeća, koje je za humanistiku fundamentalno. Pomalo neočekivano, najlepše je to sažeo jedan zagovornik dekonstrukcije, Paul de Man, rekavši: “Književnost, kao i kritika – budući da je razlika među njima varljiva – osuđena je (ili povlašćena) da zauvek bude najstroži i, prema tome, najnepouzdaniji jezik pomoću kojeg se čovek imenuje i menja.”

f) Zanimljiv je i status *religije*, kao i njenog proučavanja. Tu se lako uočava sledeći obrt: iako se humanistika još od renesanse profiliše nasuprot njoj, iako se dugo zasnivala na potrebi da se od nje emancipujemo, svedoci smo toga da se religija na velika vrata vratila u humanistiku. Podrazumeva se da u tome nema ničeg lošeg, jer postoje i religiozni humanizam i teološka humanistika, koju mogu proučavati i podučavati ne samo agnostici, nego i ateisti.

g) Povrh svega, interesantan je i status najšire pojmljene *komunikologije*, koja je u humanistiku nahrupila poslednjih godina. Zato se sve više govori o digitalnoj humanistici i sličnim hibridima. Ovde, po meni, dolazimo do suštine. Da se izrazim samo naizgled paradoksalno: u svetu mobilnih telefona vama i dalje o smislu međuljudske komunikacije najviše može reći neko poput Aristotela. Tehnologije dolaze i prolaze, a problem čoveka ostaje, pri čemu humanistički pokušaji razumevanja tog problema ne zastarevaju.

143

5.

Ima kod Miroslava Krležje ona veoma *humanistička* misao iz petog čina drame *Aretej*: “Nije bitno za nas da telefoniramo nego to da iz nas još uvek telefonira gorila.” Jugoslovenski je klasik bio poznat po ciničnim metaforama. Voleo je da prikazuje čovečanstvo kako se valja u “diluvijalnom blatu” i svako malo docirao je da “živimo okruženi masom krepanih idiota”. Pominjući gorilu, on nam poručuje da je savremeni tehnološki razvoj praćen mentalnom tromošću.

Mogli bismo, skupa sa Krležjom, zaključiti da tehnologija menja život, ali ga ne razume. No, u humanistici se sve nekritičkije hrli ususret tehnologiji, usled čega smo u prilici da vidimo kako ponegde biva eliminisana ne samo knjiga (zarad kakve-takve tekstualnosti), nego i tekst. Zato ću ponoviti: duboko sam ubeđen da u svemu onome što pretenduje da bude humanistika ništa ne može zameniti čitanje kao osnovnu aktivnost.

Nekad se spekulisalo o tome da proučavalac čita čitave knjige, a intelektualac samo članke; da je proučavalac onaj ko više od tri dana zaredom misli na određenu temu, pri čemu može i ne mora biti plaćen za to, a svoje nalaze može i ne mora objaviti. Danas je drugačije, jer se umnogome zaboravilo da čovek ponekad i nije gorila, da povremeno proizvede nešto ingeniozno i neobjašnjivo, što se ne može predvideti naučnim putem. Ovde u podjednako meri mislim na dostignuća u rasponu od šekspirovske tragedije do mikrobiologije – koja izazivaju naše čuđenje i divljenje, i koja humanistika nastoji da shvati. Ovakva ideja humanistike bila je karakteristična za tzv. čikašku (književnoteorijsku, a ne ekonomsku) školu. Za sve pobrojane discipline ta ideja predstavlja otprilike ono što je filozofija nauke za nauku. Doduše, čikaški književni kritičari, poput R. S. Cranea, naučili su nas i tome da vi možete čitavog svog života proučavati grčku filozofiju i ne biti humanista – ali da, isto tako, možete biti humanista iako se bavite oftalmologijom.

Na ovom tragu se, zajedno sa nekim teoretičarima naredne generacije, možemo setiti jednog mesta iz romana *Engleski pacijent*, koje deluje toliko efektno kao da ga je napisao Viktor Ivančić. Tamo izvesni oficir govori o tome kako se aktivira bomba, upozoravajući da ona nije “mehanički predmet, mehanički neprijatelj”, te da se uvek mora imati na umu da je i nju neko napravio. Odatle se može izvući jasna pouka: ako čak i detonacija bombe može biti humanistička, onda čak i humanističke studije mogu biti mehaničke. Nažalost, neretko i jesu.

6.

Kada kažem da nam o čoveku Aristotel još uvek govori više nego znatan deo ovovremene humanistike, onda imam u vidu da je za njega celokupno ljudsko iskustvo bilo filozofski problem. U humanistici bi nam od koristi mogao biti jedan odeljak sa početka *Metafizike*, gde Stagiranin u svom stilu razvrstava različite vrste umeća, napominjući kako “iznađene su znanosti što nisu ni poradi užitka ni poradi životnih potreština, i to prvo na mestima gde beše dokolice”. Poslednja reč je ključ, jer se njome uvodi dokolica kao uslov teorije. Aristotelova terminologija je drukčija od naše, ali je očigledno da nas se ovaj ulomak veoma tiče, pošto pod aristotelovski zamišljenu teoriju potpadaju duhovne ili humanističke nauke. Tako posmatrano, humanistika nam ne donosi niti užitak (kao što čine poetička znanja), niti korist (koju imamo od praktičnih)!

Ovakvo razmišljanje je dugo bilo konstanta u okviru onoga što bismo staromodno nazvali istorijom evropskog duha. Ono kulminira u poslednjim odeljcima *Enciklopedije filozofskih nauka* G.W.F. Hegela, gde je izneta teza da se duh sâm izgrađuje uspostavlajući pravo, moral i državu, kako bi tek u stadijumu apsolutnog

duha počeo da se zabavlja umetnošću, religijom i filozofijom. Kao i kod Aristotela, tek kad su sve potrepštine namirene, dolazi na red humanističko dokoličarenje.

Najslikovitije je to dočarao jedan američki političar, potpisnik Deklaracije nezavisnosti, koji je – prema navodu iz nedavne knjige *Humanistika i san o Americi* G.G. Harphama – rekao otprilike ovo: ja još moram studirati politiku i rat da bi moji sinovi mogli da studiraju matematiku i filozofiju – a moji sinovi moraju studirati matematiku i filozofiju (geografiju, trgovinu) da bi svojoj deci omogućili da studiraju slikarstvo, muziku, arhitekturu, vajarstvo, tapiseriju i porcelan. Kako se radilo o predstavniku vladajuće klase, to je bilo više nego dirljivo. Dotični stav se pokazao važnim za američku tradiciju, jer su se u njoj i kasnije javljale ideje o humanistici kao vrhuncu i okončanju izgradnje nacije.

7.

Funkciju, ciljeve i vrednosti humanistike ljudi su oduvek videli različito.

Tvrdilo se, u svoje vreme, da nas jedino humanistička učenja mogu uzdići do boga – ali se još češće verovalo u to da nam jedino ona omogućuju da se okrenemo ka samom čoveku. J. S. Mill je isticao da nas ovakva znanja opominju na to da smo, pored toga što smo advokati ili trgovci, pre svega ljudi.

Mnogi su mnili da nam humanistika pomaže da u svoj um uvedemo izvesne filozofske navike. Oni, pak, kojima je bliža umetnost, smatrali su kako je cilj humanistike da harmonizuje ljudske sposobnosti i usmeri ih ka lepoti. Ima i ubeđenih u to da ova učenja treba da nas sačuvaju od civilizacije i približe kulturi. Takvo “obrazovanje za kulturu” je blisko vaspitanju, jer subjektu koji se obrazuje omogućuje da spozna specifično ljudske vrednosti.

Neki su polazili od pretpostavke da je cilj humanistike da nauči čoveka kako da bude pravedan – što je stanovište kojem naginje Dejan [Ilić], kao urednik ovog programa. Bilo je, isto tako, onih koji su naglašavali kako je ona upravljena ka tome da čoveka nauči da obavlja svoje dužnosti, privatne i javne, u ratu i miru – što možda misli i Đorđe [Pavićević].

No i o ovim se temama sve češće govori onako kako je to u nedavnom javnom nastupu učinio jedan predvodnik beogradske studentske pobune, podvlačeći da je cilj studenata isključivo da se sprema za tržište rada. Čovek bi mu najradije uzvratio pitanjem: ta zar za to niste već odlično pripremljeni, pošto je posao koji vas čeka, materijalističkim žargonom kazano, *otuđen* na isti onaj način na koji su to i vaše studije?

Studenti, nažalost, danas traže da ih naučite kako se piše CV, a ne esej. Kad smo već kod studiranja, ne znam da li ste zapazili da fakultet na kojem

radim ima zanimljiv slogan: *Budućnost mogućnosti*. Na ljubičastoj pozadini, koja vas subliminalno podseća na vizuelni identitet Komercijalne banke, stoji taj natpis nebulozan poput “taštine praznine”. On bi trebalo da vam ukaže na perspektivu studiranja filoloških nauka.

Bez obzira na sve ovo, sa mnogih se mesta može slušati o važnosti humanistike za demokratsko društvo. Većini takvih oglašavanja zajednička je svest o razlici između onoga što se grubo naziva tehničko-tehnološkim naukama, s jedne strane, i društveno-humanističkih nauka, s druge.

8.

Ta razlika je ranije bila opisivana i kao razlika u metodu. Ovaj problem je širi i tiče se, generalno, filozofije i istorije nauke. Naprosto, društvene nauke tek od polovine 19. veka jasnije pokazuju težnju da se konstituišu kao takve. U tom procesu najznačajniju ulogu je odigrao gorepomenuti Dilthey, koji je svoje sugestije izneo u knjizi *Žasnivanje duhovnih nauka*. Nju je na srpsko-hrvatski preveo mladi Zoran Đinđić.

146 Dilthey uvodi razliku između *objašnjenja* i *tumačenja* kao metoda prirodnih, odnosno istorijskih (duhovnih, društvenih) nauka. U prirodnim naukama, veli on, mi pojave objašnjavamo, a u društvenim ih tumačimo. Objašnjavanje se obavlja na temelju čisto intelektualnih procesa; tumačenje na osnovu doživljaja. Prirodne su nauke eksperimentalne, dok su istorijske interpretativne. Zato Dilthey kaže: proizvodi duha (filozofija, književnost, religija, umetnost) ne mogu se proučavati kao predmeti prirodnih nauka. Prirodne nauke nastoje da otkriju kauzalni lanac pojava; u duhovnima je bitno da se pojmi smisao, da se nešto razume posredstvom intuicije. Na duhovne se činjenice, pa i na književne tvorevine, ne može gledati objektivno, jer imaju vrednost samo za one koji ih stvaraju i primaju.

S tim u vezi, Dilthey obnavlja i pojam hermeneutike. Kao veština razumevanja i tumačenja (interpretacije) tekstova, ona je po njemu osnovna metoda humanističkih nauka. On je naziva “učenjem o veštini tumačenja pisanih spomenika”. Diltheyeva ideja hermeneutičkog kruga podrazumeva međuigru intuiranja detalja i celine: delovi se mogu razumeti samo na temelju celine, celina na temelju delova. Isto se može reći i drugačije, pa Hans Georg Gadamer poseže za pojmovima tradicije i aplikacije. Mi moramo raspolagati znanjem o predmetu koji razumevamo: to predznanje jeste “tradicija”, dok je “aplikacija” intuitivno saznavanje novoga.

9.

Ova razmatranja više nisu toliko važna – ali ne zato što su osporena, nego zato što su na status humanistike u neuporedivo većoj meri uticali neki drugi činiooci.

Jednostavno, u međuvremenu se odigrao 20. vek. Desilo se ono o čemu govori Edmund Husserl u *Krizi evropskih nauka* (još jednoj važnoj knjizi koju je preveo Đinđić), kada registruje nestanak filozofske apodiktičnosti u tzv. filozofijama pogleda na svet. Po nama je to pravi početak humanistike, a po Husserlu njen kraj.

Iz ugla humanistike, prošli vek je doista bio dinamičan. Ako bih se igrao njene istorije, pojednostavljeno bih govorio o tri odsudne tendencije.

U prvom, predratnom periodu, dolazi do narušavanja njene autonomije.

U drugom periodu, koji bi se mogao nazvati ratnim i hladno-ratnim, biva uspostavljen najuticajniji savremeni (američki) koncept humanistike.

Konačno, nakon toga postepeno dolazi do novog odnosa prema kulturi i nastanka najšire shvaćenih kulturalnih studija, koji su značajno izmenili humanistički pejzaž.

Najbolje je da pri obrazlaganju sledimo hronologiju.

IO.

Prvi važan momenat je nestanak autonomije. Dramatičnost tog zbivanja očituje se u knjizi *Izdaja intelektualaca* Juliena Bende. Po njemu se u moderno doba javlja jedan fenomen koji ranija vremena u tom obliku ne poznaju: politička strast intelektualaca. Oni počinju da slede mase, koje su zaražene verskom, nacionalnom, rasnom i klasnom mržnjom. Umesto da se odupiru populističkim strujanjima (kao što su činili Sokrat i Isus, čija je sudbina poučna), intelektualci se stavljaju na njihovo čelo.

Iz bendijanske perspektive bi se kao *role model* humanističke inteligencije i egzistencije mogao navesti Erazmo. On se bavio jezikom i tekstovima, pri čemu je sa *Pohvalom ludosti* ustoličio ironiju ne samo kao stilski postupak, nego i način argumentacije. Rođen je u Roterdamu, studirao u Parizu, boravio u Italiji, slavu stekao u Londonu, a predvodnikom intelektualne Evrope postao u Bazelu. Ne zaboravimo da je pisao na latinskom – koji je tada bio jezik evropske kulture, te je već kao takav garantovao svojevrstu univerzalnost.

U moderno vreme, mržnja među narodima postaje sveobuhvatna i u njoj prednjače intelektualci, tačnije oni koje ubrajamo u humanističku inteligenciju. Autonomija dotadašnjeg (humboltovskog) univerziteta ukinuta je – insistira Benda – zato što su je sami intelektualci pogazili, izašavši u sumasišavši svet. Kako je humanistika neodvojiva od univerziteta (koji je za nju oduvek predstavljao oslonac, ali i pretnju), ona se zbog promenjene pozicije (tj. “izdaje”) intelektualaca našla u podređenom položaju.

Teško je ne složiti se sa Bendom – nezavisno od toga da li opisanu promenu doživljavate kao gubitak nevinosti, kao izlazak iz samoskrivljene nezrelosti,

ili kao apokalipsu. U svakom slučaju, jasno je da povratka nema, da se savremeni intelektualac (naročito onaj humanističke provenijencije) nalazi unutar, a ne izvan društvene arene. Univerzitetska aula sve više liči na drevni amfiteatar.

II.

Drugi važan momenat je "amerikana". Na fonu opisanih procesa, ali dobrim delom i mimo njih, rađa se humanistika kao specifično američki koncept, koji se pomalja u okviru pokreta "novi humanizam" (I. Babbitt, P. E. Moore). Od tridesetih se godina uvodi pravilo da svi studenti "slobodnih veština" – što je odrednica koja obuhvata pismeno i usmeno izražavanje, logičko rasuđivanje i kritičko mišljenje, usled čega se govori o *liberating arts*, *humanizing arts* ili čak *good arts* – moraju uzeti izvestan broj kurseva iz grupe koja je nazvana *humanities*. Tek se nakon Drugog svetskog rata, posredstvom američkih obrazovnih strategija, uspostavila humanistika kakvu poznajemo. Ona je dobrim delom posledica planetarne amerikanizacije visokog obrazovanja. Nije li se pojam humanistike savremenim svetom proširio na istom onom talasu na kojem su to učinili dolar ili rokenrol? Nije li taj pojam povezan sa američkim toposima kao što su lično ispunjenje, sloboda i demokratija? Humanistika je najpre u Americi bila proglašena središtem opšteg obrazovanja i sredstvom za razvijanje opšte kulture.

148

Konkretniji razlozi uspona humanistike i njenog potonjeg "zlatnog doba" bili su bejbi bum, relativno povoljna ekonomska situacija i hladni rat. Uopšte, američka državna akta donose najegzaltiraniju apologiju humanistike. Ključni dokument, harvadska "Crvena knjiga", objavljen je 1945. pod naslovom *Opšte obrazovanje u slobodnom društvu* i presudno je uticao na sastavljanje poratnih nastavnih programa.

Vrlo je indikativno da je odeljke o književnosti u tom dokumentu verovatno pisao I. A. Richards, britanski književni teoretičar i humanistički intelektualac sa neobičnom karijerom. Kao autor čuvene *Praktične kritike*, on prelazi u Ameriku, gde počinje da govori o temama koje su kritičari tada izbegavali (mudrost, umetnost življenja, "čitav" čovek...). Richards je bio ubeđen u to da je humanistika, ako hoćete, i jedan tip pedagogije. Nije bio u krivu, jer tradicionalna pedagogija pretežno i jeste humanistička. Za Richardsa, najbolji način da studenta zarazite intelektualnim integritetom jeste to da ga "posadite" u blizinu nekog profesora koji je nesebično posvećen potrazi za istinom. Iskra će preći preko katedre i u studentu zapaliti plamen koji će se nakon toga sâm održavati.

Ali, Richards je po temperamentu bio otpadnik. Život mu je bio pun obrta, tako da su mu na Harvardu naposljetku odbili kurs pod karakterističnim nazivom "Humanistika IA – Izvori našeg mišljenja: Homer, Stari zavet i Platon". Nije

uspeo ni njegov projekt pod nazivom *Basic English*. Bio je to pokušaj stvaranja redukovane varijante engleskog od svega 850 reči, bez glagola, koja bi postala univerzalni drugi jezik i tako doprinela – svetskom miru. U projektu su učestvovali i kritičari poput Williama Empsona, a golemo zanimanje pokazali su i pisci poput Joycea i Orwella: prvi je na *basic* prevodio *Finnegan's Wake*, dok je drugi navodno na temelju ovog iskustva (uvidevši opasnost od takvih poduhvata) osmislio status jezika u svojoj 1984. Richards je stremio povezivanju poezije sa naukom, a zalagao se i za što širu saradnju humanistike i prirodnih nauka. Po njemu su retorika i interpretacija, u krajnjoj liniji, grane biologije.

Zašto se toliko zadržavam na poratnoj Americi? Ne samo zato što je 20. vek američki, nego i zato što je u SAD-u, unutar sistema tzv. liberalnog obrazovanja, humanistika bila poverena uloga unošenja koherencije u kurikulum. Tu ulogu ona sada bezuspešno pokušava da povрати. U poratnoj Americi, misija humanistike je bila da organizuje nasleđe koje je za zajednicu i njene građane važno. Tako je humanistika direktno bila povezana ne samo sa nacionalnim identitetom, nego i sa bezbednošću!

Ispostavilo sa da nije uspela da izvrši zadatak koji joj je poveren, jer se tobože “politizovala”. (Obratite pažnju, ovaj je argument sličan Bendinom.) Upravo zbog te napetosti poslednjih decenija dolazi do insistiranja na vrednostima, na moralnim implikacijama znanja, na obrazovanju za “građanstvo”. Humanistika se, po mom mišljenju pogrešno, sve više samopromoviše kao sredstvo kojim se u čoveka usađuju lične vrline i odgovornost spram države.

149

I2.

Treći važan momenat su kulturalne studije. Njima je prethodilo to što je u Britaniji i Americi tokom pedesetih i šezdesetih na vrata visokog obrazovanja zakucala pop-kultura. Ona će svoj pobednički pohod okončati tek kasnije. Akademija se u prvo vreme od hipika branila Sokratom, što je bila taktika za koju su se opredelili i mislioci kao što su Th. W. Adorno, P. Ricoeur i A. Bloom. Osamdesetih na istom fonu započinje debata oko književnog kanona – gde su se na jednoj strani našli tradicionalisti i konzervativci, a na drugoj zastupnici orijentacija kao što su feministička i postkolonijalna kritika – zahvaljujući čemu se intenziviraju tzv. kulturalni ratovi. Oni su jedan od retkih proizvoda koje je Akademija uspela da izveze u društvo.

Kulturalni zaokret išao je uporedo sa onim što se obično naziva postmodernom relativizacijom, dok smo na teorijskom planu imali odbacivanje *esencijalizma* – stava da postoji suština ljudske prirode, koja ne zavisi od naše istorijske ili kulturne situacije. Poststrukturalizam je nastojao da “decentrira” ili u potpunosti

eliminirajući usredsređenost na ljudsko biće ili subjekt kao izvor naučnih, književnih i kulturnih postignuća. U tome je bio smisao napada koji je na logocentrizam izveo Jacques Derrida iz uverenja da ne gospodari čovek jezikom, nego jezik čovekom. Još dalje je otišao Foucault sa idejom o smrti čoveka, koja u našem kontekstu ima nešto specifičnije značenje, jer se tu mislilo na čoveka tradicionalnog humanizma. Eto vam dokaza da humanistika zaista nije isto što i humanizam: postoje, kao što vidimo, i projekti njene formalizacije bez antropologizacije.

13.

150 Tradicionalno humanističkom bi se u naše vreme ponajviše mogla nazvati svest o tome da se samo konvergencija različitih perspektiva približava nekakvoj obuhvatnijoj ljudskoj istini. Ovakvu viziju još uvek zastupaju samo “nereformisani” humanisti i (možda ne slučajno) najveći književni kritičari, poput Meira Abramsa. Po njemu, umesto da jezik tretiraju kao instrument nasilja, čitaoci treba da mu pristupe sa “interpretativnim taktom”. Abrams sebe svrstava među “humanističke kritičare”, pošto u romantičarskom duhu polazi od toga da je književno delo napisalo ljudsko biće za ljudska bića i o ljudskim bićima. Zato se on poziva na Millovu rečenicu u kojoj se kaže da se Bentham uvek pita “da li je to istina?”, a Coleridge “šta je smisao toga?”. To nas vodi onome što Abrams opisuje kao prirodu humanističkog dokaza, koji je retko kada takav da sve istraživače primorava da ga prihvate. Humanistička interpretativna paradigma je *po definiciji* pluralistička. Čak je i naša prošlost promenljiva, usled čega se u humanistici neprestano bavimo određivanjem sopstvenih prethodnika i revizionističkim interpretacijama.

Uzmimo jedan primer. Iako je John Milton bio puritanski pesnik (te samim tim na strani Boga), stotinak godina kasnije će William Blake ukazati na to da je u *Izgubljenom raj*u Satana prikazan sa simpatijama, jer je pesnik nesvesno saosećao sa njim. Spominjani Empson je, kao Richardsov učenik, pre pola stoleća bio još radikalniji, tvrdeći da Milton kritikuje Boga i njegov moralni lik kakav nam je poznat iz Biblije. Na suprotnim pozicijama stoje kritičari poput C. S. Lewisa, koji oživljavaju hrišćansku Miltonovu poruku. Za njima, pak, dolazi Harold Bloom, koji će – protiveći se T. S. Eliotovim pravovernim čitanjima – reći da je Miltonov Satana prototip modernog pesnika. Stanley Fish će docnije pokušati da pomiri te dve sukobljene argumentacije svojom tezom da je Milton genijalno prisilio čitaoca da uzme u obzir i one interpretacije Boga koje sam tekst odbacuje... Kraja nema, a nadamo se da ga neće ni biti.

Kada ovo znate, dođe vam da se pozovete na onog danskog ministra nauke, koji je rekao: humanistika se bavi manipulacijama značenjem, a to je ključna osobina koja vam je neophodna za bilo kakav biznis! (Nije li ovo jedna od efekt-

njih njenih odbrana, kojom se mogu zapušiti mnoga usta? Ionako se “odbrane” uglavnom svode na ekonomska opravdanja.) Zbilja, glavni društveni manipulatori se u izvesnom smislu sve vreme bave humanistikom: ljudima i njihovim “dušama”. Javni život i javne politike nisu mogući bez humanistike, oni se u izvesnom smislu odvijaju posredstvom nje.

14.

Kako smo dospeli do stanja u kojem se nalazimo, do “krize”?

Polemike oko kulture i kanona jesu imale stručni značaj, ali je na položaj humanistike više uticalo to što su se one odvijale u senci nečega što nam iz ove perspektive deluje kao nedvosmisleni konzervativni obrt, koji je tekao u nekoliko etapa. Sve je počelo tako što su, nakon naftnog šoka, u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama na vlast došli Margaret Thatcher i Ronald Reagan.

Thatcherica je bila avangarda: ona je doslovce razmontirala akademski sistem. Njen čuveni stav da ne postoji društvo treba videti kao osnovu sa koje je (u onoj opravdano mitologizovanoj epizodi) ironično prokomentarisala činjenicu da jedna devojka studira istoriju – kazavši joj: “Kakav luksuz!” Oslanjajući se na hajkovsku ekonomiju, ta “kradljivica mleka” (tj. đaćkih užina) srezala je državna ulaganja u obrazovanje, nagoveštavajući neokonzervativnu revoluciju i uspon neoliberalizma. Kada pominjem neoliberalizam, mislim – neka mi stručnjaci oprostite – krajnje uopšteno: na poredak u kojem tržište kontroliše državu, a ne obrnuto. Još je Pierre Bourdieu neoliberalizmom zvao narušavanje svih kolektivnih struktura koje bi mogle zakočiti čistu tržišnu logiku. Humanistika se našla na udaru tih tendencija.

151

Ali, Stuart Hall je, kao jedan od osnivača kulturalnih studija, konstatovao da – za razliku od Foklandskih ostrva, na kojima je vodila rat – britanska premijerka nije na univerzitet poslala marince i avijaciju. Taj posao smo, samokritičan je Jamajčanin, obavili mi sami. Čak je i doktrina neoliberalizma ponikla na univerzitetima! Ima stoga istine u onom poređenju profesora humanistike sa lemurima koji su se sami utopili. Vlasti su sistematski podsticale sporove da bi oslabile akademsku zajednicu kao celinu. Na prvi pogled je delovalo da su one na strani kulturnih konzervativaca, ali to ne znači da su povećale fondove za proučavanje “visoke” kulture. Poslednjih je desetleća evidentno na delu planetarna tranzicija ka nekakvom drugačijem društvu, ka “kapitalizmu divljih zveri”.

Usput, filolozi bi trebalo da budu posebno osetljivi na jezičku dimenziju neoliberalne agende. Nije li nam neoliberalizam ukinuo i sâm jezik, čega su simptom koncepti poput ljudskog ili kulturnog kapitala? Neoliberalna jezička politika je u svojoj srži orvelovska.

15.

Bolonja se onda javlja samo kao završni udarac i šifra svih problema. Ona je u humanistiku donela tehnokratske mehanizme. Ispostavilo se da je to bila samo prelazna faza ka postepenom uvođenju tržišnih principa – posredstvom administracije, poređenja, kontrole od strane trećih lica isl. Od humanistike se stalno traži da sve što je u nju uloženo vrati i isplati.

Kada je u pitanju visoko obrazovanje, Srbija je formalno zaista u nekoj vrsti tranzicije ka Evropskoj uniji, jer u najmanju ruku nominalno pokušava da primeni evropska pravila koja regulišu aktivnost, razvoj i finansiranje univerziteta. To znači da ćemo se sve više kretati u pravcu međunarodne evaluacije, kompetitivnosti i merenja rada isključivo kvantitativnim merilima. Zato bi potraga za istinom, kao najviši akademski princip, uskoro i izričito mogla biti zamenjena potragom za novcem. Od svih ljubavi najveća biće ljubav prema fondovima.

Očito da novonastali (manje-više globalni) društveni ambijent izrazito ne pogoduje humanistici, kojoj stalno “pada tržišna vrednost”. Humanistika je izgubila “simbolički kapital”, jer više nije vezana za prestiž, čast i slavu. Blagodareći “kapitalodemokratiji”, približavamo se onome što je Hegel nazivao “duhovnim životinjskim carstvom”. Izgleda kao da povratka nema – ali, pravo pitanje glasi: ima li izlaza?

152

Nedavno je Lev Kreft rekao da su moguće tri strategije: prilagoditi se; pokušati dosegnuti nekakvu stabilnost u novonastalim prilikama; ili težiti otvaranju “nove kritičke ili čak utopijske perspektive”, koja će dovesti do promena. U prirodi je humanistike da radi na trećoj opciji.

16.

Postoje, čini mi se, dva osnovna odgovora na aktuelne izazove pred kojima se humanistika nalazi.

Prvi je da kažete: humanistika, a možda i čitav univerzitet, predstavljaju nešto drugo od ostatka društva – oni su različiti i zavređuju autonomiju. Nije toliko bitno da li ćete se u ovakvoj argumentaciji pozvati na plavu krv ili kritičko mišljenje. Takav pristup, koliko god bio drag humanističkim pregaocima (priznajem da se i meni u mlađim danima dopadao), zapravo je nepravedan. Zagovarati ga, znači zagovarati socijalni elitizam (koji nije isto što i elitizam u ukusu), odnosno samoga sebe tretirati kao izuzetak. Humanistika bi se time izolovala od stvarnih društvenih sukoba. Bila bi to puka borba za očuvanje privilegija, za samoodržanje kao jedini cilj. Ona bi svakako doprinela tome da univerzitet ostane leglo oportunitizma.

Drugi odgovor na iste izazove je daleko zahtevniji, jer polazi od društva kao celine. Za razliku od tačerijanaca, najpre morate pretpostaviti da ono postoji.

Filozofski posmatrano, tu se onda postavlja suštinsko pitanje relacija između univerziteta, humanistike i univerzalnosti. Od univerzalnosti su svi odustali, ali – i u tome je sadržana najveća ironija – baš u trenutku kada je kapitalizam postao univerzalan. Pošto ima tendenciju da univerzalizuje i uniformiše, Kapital je Univerzitet pretvorio u klasično (profitabilno) preduzeće. Drugim rečima: mi živimo u svetu u kojem se Williamu Shakespeareu negira univerzalizam, a kapitalizmu ne!

I tako smo stigli do poente. Zapravo ste se zahvaljujući svemu ovome kao humanistika našli u idealnoj situaciji da *napadnete* dominantnu društvenu tendenciju, da joj se usprotivite, da joj pružite otpor, ali ne samo na univerzitetu, niti jedino u obrazovanju. Zar je samo humanistika ugrožena? I u Srbiji su uveliko na delu erozija javnih službi i servisa, zamena društvenih vrednosti tržišnima, kult privatizacije i progresivno ukidanje koncepta zajedničkog dobra... Zdravstvo se sve više dotira iz rebalansa, školstvo iz roditeljskih džepova, sport iz sive zone, dok kultura faktički umire. Napokon, pogledajte medije i poslušajte ono će vam ovde o njima govoriti najbolji novinari – Svetlana [Lukić] i Viktor. Katastrofa je svuda oko nas; prostor slobode se sasvim suzio.

17.

Treba reći “ne” *toj* sveobuhvatnoj tendenciji. Odbacivati je u samoj humanistici ima smisla samo ako joj se odupirete i na opštedruštvenom planu, gde postoji poguban manjak zajedništva i solidarnosti. Tu se približavamo onom načelu koje su nedavno proklamovali zagrebački studenti: jedan svet, jedna borba! Sa dokazivanja da postoji društvena korist od takozvanih nekorisnih znanja treba preći na dela. Nije više dovoljno insistirati na sopstvenoj specifičnosti: sada je neophodno boriti se (vlastitim sredstvima) za zajedničku stvar.

Kako će ta borba izgledati zavisi od nas samih. Dominantna društvena tendencija se može napasti na različite načine. Primerice, tako što se nećete obazirati na spoljašnje norme i što ćete u radu slediti ritam vlastite strasti, ne bežeći ni od toga da jednu knjigu pišete deset godina. Time što “radite svoje”, vi takođe podrivate vladajuću nepravdu, iako vam je “impakt” ravan nuli. Možete, recimo, kada vam iz ministarstva pošalju neke glupe formulare, odgovoriti da ne želite da ih popunite, jer nemate nameru da fingirate bilo šta. To je mala subverzija, ali ipak subverzija. No, ostavimo ludizam po strani.

Ambicioznije gledano, izvesno je da je unutar akademskih institucija neophodan savez profesora i studenata – ali po navedenim principima, a ne samo na “cehovskom” nivou. Da se nadovežem na naslov Viktorove nove knjige: profesori i studenti bi trebalo da se pridruže “radnicima i seljacima” i tako ponovo postanu

“pošteni”. Biće da u formulaciji “radnici, seljaci i poštena inteligencija” pridev “pošten” nije slučajno vezivan isključivo uz “inteligenciju”.

18.

I kako bi onda, pod uslovom da krene u tom pravcu, izgledala neka bolja humanistika?

Na univerzitetu bismo se najzad izborili za uspostavljanje (reafirmaciju) njenog izvornog smisla, ali u novom ruhu i duhu interdisciplinarnosti. Pri tom se ne sme zaboraviti da humanistika nije samo najbolje ime borbe za interdisciplinarnu saradnju (koja mora počivati na slobodi duha), nego i označitelj težnje ka očuvanju samih disciplina. Bez nje se tone u “postdisciplinarnost”, koja sobom nosi atomizaciju iliti “balkanizaciju”.

154 A mimo zidina univerziteta? Nema sumnje da su nam neophodne *školice* (kako ih Dejan obično naziva) nalik ovoj čiji smo učesnici, kao i drugi oblici udruživanja građana, koji će nastajati sa ciljem da se ospori princip profita. Tu takođe spadaju i prakse poput takozvanog celoživotnog učenja, koje bi trebalo da budu praćene podizanjem svesti o tome da su svi ljudi učenici i da svi možemo biti učitelji. Humanistika vam, u stvari, poručuje da ne robujete nametnutim autoritetima, nego da sami odaberete ko će vam biti podrška, ali i da imate poverenja u sebe. Jer svi ste potencijalno kadri da doživite i protumačite ono što su drugi ljudi učinili ili stvorili, osetili ili razumeli.

Izlaganje održano 18. oktobra 2014.

Dejan Ilić i Predrag Brebanović
(autorka fotografije: Neda Radulović-Viswanatha)